

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

АГРОБІОТЕХНОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
Кафедра садово-паркового господарства

ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНА СПРАВА

Методичні вказівки

до виконання практичних занять та самостійної роботи здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності 206 «Садово-паркове господарство»

Біла Церква

2021

УДК 502.172:502.211:378.091(07)

Затверджено на засіданні методичної комісії Білоцерківського національного аграрного університету (протокол № 3 від 17 листопада 2021 р.)

Укладач: **Іщук Л.П.** доктор біологічних наук, професор

Природно-заповідна справа: Методичні вказівки до виконання практичних занять та самостійної роботи здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності 206 «Садово-паркове господарство» Біла Церква, 2021. 91 с.

Методичні вказівки розроблені з метою формування у здобувачів необхідних теоретичних знань, загальних та спеціальних компетентностей і практичних результатів навчання щодо збереження та охорони біологічного різноманіття на об'єктах садово-паркового господарства. Методичні вказівки до виконання практичних занять і самостійної роботи з освітнього компоненту «Природно-заповідна справа» містять перелік літературних джерел та довідковий матеріал. Розглянуто екологічні, правові, економічні, соціальні аспекти розвитку природоохоронної справи в Україні. Особлива увага приділена питанням створення і розширення екологічної мережі, методиці створення нових природно-заповідних об'єктів, резервування територій під заповідання, збереження унікальних і типових ландшафтів, генофонду рослинного і тваринного світу, необхідність відродження і збагачення відновних природних ресурсів на заповідних територіях, а також близьких до природних ландшафтів. З метою закріплення опрацьованого матеріалу наведено контрольні запитання, перелік питань до модульного тестового контролю та іспиту. Методичні вказівки призначені для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності 206 «Садово-паркове господарство».

Рецензенти:

І.П. Діденко, канд. біол. наук, завідувач відділу трав'янистих рослин (Національний дендрологічний парк «Софіївка» – НДІ НАН України);

Л.М. Філіпова канд. с.-г. наук, доцент кафедри землеробства, агрохімії та ґрунтознавства (Білоцерківський національний аграрний університет)

БНАУ, 2021

ВСТУП

Одним із перспективних напрямів в охороні природи на сьогодні є створення заповідних територій. В 1992 році в Україні був прийнятий закон «Про природно-заповідний фонд України». В ньому викладені правові основи організації, охорони та ефективного використання природно-заповідного фонду країни, збереження їх природних комплексів та об'єктів. Природно-заповідний фонд України є загальнонаціональним надбанням та багатством.

Природоохоронні території відіграють ключову роль на Землі у збереженні її природного каркасу, відтворенні життя та біологічного різноманіття. На даному етапі розвитку цивілізації жодній світовій проблемі не було присвячено стільки рішень ООН, Конвенцій, самітів керівників країн, вищих органів влади держав, світової громадськості тощо, як збереженню біологічного різноманіття та його сталому використанню. Стан біосфери безпосередньо або опосередковано визначає усі головні сфери життя суспільства, як духовні і матеріальні, так і політичні.

Нині знищено або дуже змінено близько 65 % угруповань та екосистем планети. Знищення біорізноманіття, його забруднення і розрив функціональних зв'язків призвели до глобальної екологічної кризи, яка за останні сто років істотно погіршила світову економіку, політику, клімат тощо.

Тенденції розвитку національної мережі природоохоронних територій, в першу чергу об'єктів природно-заповідного фонду, за цей період були близькими до світових. Так, за роки незалежності площа природно-заповідного фонду України зросла більш ніж удвічі, проте вона є недостатньою і залишається значно меншою, ніж у більшості країн Європи, де середній відсоток заповідності становить близько 16 %.

Зростає загроза втрати уже заповіданих і зарезервованих під заповідання унікальних та еталонних природних комплексів через їхне

нецільове використання та вилучення зі складу земель природно-заповідного фонду. Не відповідає сучасним вимогам стан моніторингу природних комплексів на територіях природно-заповідного фонду загальнодержавного та міжнародного значення тощо. Основною причиною є низький рівень фінансового та матеріально-технічного забезпечення, недотримання чинного законодавства.

Практичні роботи з курсу «Природно-заповідна справа» виконуються відповідно до освітньої програми і навчального плану підготовки здобувачів першого рівня вищої освіти спеціальності 206 “Садово-паркове господарство” денної і заочної форми навчання.

Практичний курс із “Природно-заповідної справи” розрахований на 24 аудиторних години. Для перевірки й закріплення знань теоретичного курсу проводяться диспути.

Основними завданнями природно-заповідної справи є:

- збереження унікальних і типових ландшафтів, генофонду рослинного і тваринного світу, сприяння відродженню і збагаченню відновних природних ресурсів, а також природних і близьких до природних ландшафтів;

- створення бази для наукових досліджень еталонних природних комплексів з метою розроблення наукових основ охорони природи, раціонального природокористування, вирішення складних проблем оптимізації взаємодії природи і суспільства; моніторинг стану довкілля;

- підготовка висококваліфікованих кадрів природознавців, сприяння екологізації освіти і виховання.

Мета практичного з курсу “Природно-заповідна справа” – закріплення та поглиблення теоретичних знань, одержаних студентами під час слухання лекційного курсу; отримання практичних навичок та вмінь у заповіданні природних комплексів та об’єктів і їх вивченні, глибше ознайомлення з природно-заповідною мережею України та Київщини.

У результаті виконання практичних робіт здобувач повинен:

знати:

- основні поняття, терміни заповідної справи;
- законодавство України у галузі заповідної справи;
- природно-заповідну мережу України та світу;
- порядок створення та оголошення природно-заповідних територій та об'єктів;

вміти:

- зображувати на картосхемах існуючі природно-заповідні території та об'єкти;
- підготувати та подати матеріали для оголошення природно-заповідних територій та об'єктів;
- оцінити ступінь збереженості чи антропогенного впливу на заповідну територію.

У теоретичній частині студенти розглядають питання розвитку історії природозаповідання у світі, Україні, своїй області, вивчають концепції розвитку основних категорій природозаповідання, підходи і принципи розвитку.

Прикладна частина курсу орієнтована на вивчення функціональних особливостей нині існуючих категорій природозаповідання. Дослідження закономірностей розвитку регіональної і національної екомереж. Участь здобувачів у розвитку місцевої екомережі шляхом конкретних природоохоронних і природодослідних акцій.

Самостійне вивчення заповідної справи передбачає складання презентацій за темами, наведеними далі, та виконання практичних робіт.

Практичні роботи із природно-заповідної справи виконуються здобувачами індивідуально на практичних заняттях. Результати виконання робіт оформляються в зошиті для практичних робіт. Рисунок та схеми виконуються простими і кольоровими олівцями, обов'язково підписуються. Для виконання деяких робіт необхідні контурні карти. В зошиті також оформляються результати самостійної роботи здобувачів. Завдання для

самостійної підготовки студентів подаються для кожної теми практичних занять. Захист практичних робіт проводиться на наступному практичному занятті.

Модуль 1. Загальні засади функціонування заповідної справи

Практичне заняття № 1

Тема. *Історія розвитку природно-заповідної справи*

Мета роботи: вивчити хронологічні межі та сутність історичний етапів розвитку заповідної справи, проаналізувати роль вчених у становленні природно-заповідної справи.

Завдання для здобувачів

- 1) Визначити послідовність етапів розвитку заповідної справи в Україні.
- 2) Визначити особливості кожного етапу.
- 3) Для проведення роботи необхідно здійснити опис етапів розвитку заповідної справи за схемою:
 - а) назва етапу, період, хронологічні межі;
 - б) суть та особливості етапу;
 - в) найвизначніші події, дати (навести приклади);
 - г) об'єкти, закони, які характеризують конкретний етап розвитку заповідної справи (навести приклади).

Контрольні запитання

1. Які мета і завдання заповідної справи?
2. Вкажіть основні погляди на зміст заповідної справи.
3. Охарактеризуйте матеріальні та ідеальні об'єкти заповідної справи.
4. Яка структура заповідної справи як навчальної дисципліни?

5. Вкажіть закони України, що забезпечують правову основу заповідної справи в Україні.
6. Назвіть основні етапи розвитку заповідної справи в Україні.
7. Які об'єктивні передумови зародження природоохоронного руху?
8. Які мотиви охорони ландшафтів, пам'яток природи на науковій основі ви можете назвати?
9. Яка роль активістів природоохоронного руху в Західній Європі?
10. Як відбувалось проникнення нових ідей природозаповідання в Східну Європу?
11. Який вклад І.Г. Пачоського у розвиток перших природозаповідних об'єктів в Україні?
12. Як відбувалось становлення та які основні етапи розвитку природозаповідної справи в Україні?
13. Охарактеризуйте вклад наукових товариств, громадських організацій у розбудову заповідної мережі України.

Практичне заняття № 2

Тема. Категорії природно-заповідних територій Міжнародного союзу охорони природи та природно-заповідного фонду України. Червона та Зелена книги України та їх категорії. Регіональні червоні списки

Мета: ознайомитися з категоріями природно-заповідних територій МСОП та ПЗФ України, категоріями Червоної та Зеленої книг України.

Завдання для здобувачів

1. Ознайомитися з категоріями природно-заповідних територій МСОП та ПЗФ України.
2. Ознайомитися з категоріями Червоної та Зеленої книг України.
3. Описати по 10 видів рослин і тварин Червоної книги Міжнародного Союзу Охорони Природи у вигляді таблиці 1.
4. Описати по 10 видів рослин і тварин Червоної книги України (див. табл. 1).

Контрольні запитання

1. Які документи визначають правове поле «червоних переліків» біорізноманіття?
2. Охарактеризуйте категорії Червоного списку МСОП.
3. Охарактеризуйте категорії Європейського Червоного списку.
4. Охарактеризуйте категорії Червоної книги України.
5. Охарактеризуйте «червоні переліки» біорізноманіття міжнародних конвенцій.
6. Охарактеризуйте структуру Зеленої книги України.
7. Що таке регіональні червоні списки?

Таблиця 1. – Характеристика біорізноманіття, занесеного до Червоного списку МСОП і Червоної книги України

№ з/п	Назва виду (українська. і латинська.)	Природоохоронний статус виду	Наукове значення	Ареал виду і його поширення	Чисельність і структура популяцій	Причина зміни чисельності популяцій	Умови місцезростання	Режим охорони	Розмноження у спеціально створених умовах	Господарське і комерційне значення
Види Червоної книги Міжнародного Союзу Охорони Природи.										
1										
Види Червоної книги України (2009)										
1	Верба трав'яниста (<i>Salix herbacea</i> L.)	рідкісний	Реліктовий вид з диз'юнктивним ареалом	Аркто-альпійський поширений циркумполярно в горах Європи, Сибіру, Гімалаях, Пн. Америці та в Українських Карпатах	Ізольовані популяції у масивах Свидовець та Чорногора площею 10-30 м ²	Випасання худоби, витоптування	Скелясті вершини субальпійського і альпійського поясу на висоті 1750-1800 м над р. м., мезофіт	Охороняється в Карпатському БЗ і Карпатському НПП	Відомостей немає	Грунтозахисне, протиерозійне

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ДО МОДУЛЯ 1

1. Провести аналіз і оцінку заповідного фонду світу.

2. Проаналізувати стан збереження генофонду, ценофонду, фауністичних та ландшафтних комплексів в Україні
3. Порівняти оцінку структури природозаповідного фонду України і світу.

ТЕСТОВІ КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ ДО МОДУЛЯ 1

1. Вибрати твердження, яке не характеризує цінність заповідної природи:
 - виховна, історико-культурна, еталонна;
 - естетична, освітня, наукова;
 - лікувально-оздоровча, сільськогосподарська, етична;

2. Вибрати твердження, яке не визначає роль та значення природно-заповідних територій в житті біосфери та суспільства:
 - основа екологічної мережі;
 - банк генофонду рослинного і тваринного світу;
 - база для проведення геологорозвідувальних робіт;
 - збереження рідкісних, типових та мальовничих ландшафтів.

3. Природні об'єкти особливої охорони на території сучасної України існували ще у:
 - слов'ян-язичників;
 - татаро-монголів;
 - представників трипільської культури.

4. У період розквіту Київської Русі київськими князями створювалися заповідні території в місцях:
 - виходу золотоносних руд;
 - князівських полювань;
 - князівських садів.

5. 1992 року у м. Ріо-де-Жанейро (Бразилія) прийнято:
 - Конвенцію про біологічне різноманіття;
 - Конвенцію про збереження мігруючих видів диких тварин;
 - Конвенцію про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення (CITES);
 - Всеєвропейську стратегію збереження біологічного та ландшафтного різноманіття.

6. Конвенцію про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення головним чином як середовища існування водоплавних птахів прийнято:
 - 1971 року у м. Рамсар (Іран);
 - 1995 року у м. Софія (Болгарія);
 - 1979 року у м. Вашингтон (США);
 - 1979 року в м. Бонн.

8. 1979 року у м. Берн (Німеччина) підписано:
 - Конвенцію про біологічне різноманіття;
 - Конвенцію про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення головним чином як середовища існування водоплавних птахів;
 - Конвенцію про збереження мігруючих видів диких тварин;

- Конвенцію про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі;

9. Закон України “Про природно-заповідний фонд України” прийнятий у році:

- 1991;
- 1992;
- 2000;
- 2002.

10. Біля поселень наддніпрянських українців оберігались:

- священні кам’яні баби;
- священні богомоли;
- священні заповідні ліси та гаї.

11. Першим охоронним об’єктом Західної України було оголошено:

- Біловезьку Пущу;
- Верхню Хортицю;
- Асканію-Нову.

12. Закон України „Про Червону книгу України” прийнятий у році:

- 1991;
- 1992;
- 2000;
- 2002.

Модуль 2. Екологічна мережа як система охорони природної спадщини

Практичне заняття № 3

Тема: *Формування репрезентативної екологічної мережі України*

Мета. Дати уявлення про концептуальні положення формування екологічної мережі, нормативно-правову базу Панєвропейської екомережі. Дати поняття про екологічні ядра та коридори.

Завдання для здобувачів

- 1) Визначити головні риси національної екологічної мережі.
- 2) Дослідити проблеми формування територіальної структури національної екологічної мережі.
- 3) Визначити основні елементи національної екологічної мережі загальнодержавного значення.
- 4) Дати характеристику ядрам екомережі України.
- 5) Дати характеристику екологічним коридорам.
- 6) Визначити перспективи формування екомережі України.

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Модуль 1. Загальні засади функціонування заповідної справа.....	6
Практичне заняття № 1.....	6
Практичне заняття № 2.....	7
Завдання для самостійної роботи до модуля 1.....	8
Тестові контрольні запитання до модуля.....	8
Модуль 2 Екологічна мережа як система охорони природної спадщини	10
Практичне заняття №3.....	10
Практичне заняття № 4.....	11
Практичне заняття № 5.....	12
Завдання для самостійної роботи до модуля 2.....	14
Тестові контрольні запитання до модуля 2.....	14
Модуль 3. Класифікація і характеристика об'єктів природно-заповідного фонду	16
Практичне заняття № 6.....	16
Практичне заняття № 7.....	20
Практичне заняття № 8.....	22
Практичне заняття № 9.....	23
Завдання для самостійної роботи до модуля 3.....	24
Тестові контрольні запитання до модуля 3.....	25
Модуль 4. Інституційний розвиток природно-заповідної справи	26
Практичне заняття 10.....	26
Практичне заняття 11.....	28
Практичне заняття 12.....	32
Завдання для самостійної роботи до модуля 4.....	33
Тестові контрольні запитання до модуля 4.....	33
Перелік питань до заліку / іспиту з природно-заповідної справи.....	35
Індивідуальні завдання.....	39
Орієнтовна тематика індивідуальних і групових завдань.....	40
Засоби оцінювання результатів навчання.....	41
Критерії оцінювання результатів навчання.....	41
Рекомендовані джерела інформації.....	43
Додатки.....	52

Навчальне видання

Природно-заповідна справа

Методичні вказівки

до виконання практичних занять та самостійної роботи здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності 206 «Садово-паркове господарство»

Іщук Любов Петрівна

*Редактор О.О. Грушко
Комп'ютерна верстка: Н.Р. Дідух*

Здано до складання 27.11.2021. Підписано до друку 25.12.2021.
Формат 60x84¹/₁₆. Ум. др. арк. 3,8. Тираж 50. Зам. 5085. Ціна 100 грн.
РВІКВ, Сектор оперативної поліграфії БНАУ
09117, м. Біла Церква, Соборна пл., 8/1, тел. 33-11-01.